

idrak

Dini Arařtırmalar Dergisi / Journal of Religious Studies

Cilt/Volume-3 • Sayı/Issue-2 • Aralık 2023

Cilt | Volume: 3 • Sayı | Issue: 2

15 Aralık | December 15, 2023

Zevkî'nin Gazellerinde Hz.Ali Sevgisi

Love of Caliph Ali in Zevkî's Ghazals

Muhammet Nalbat

Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk-İslam Edebiyatı ve İslam
Sanatları Anabilim Dalı, Giresun/Türkiye.

*Assoc. Prof., Giresun University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History and Arts, Turkish-Islamic Literature and
Islamic Arts, Giresun/Türkiye.*

m.nalbat@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-2412-7650

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Arařtırma Makalesi | Research Article

Geliř Tarihi | Date Received: 30 Eylül | September 2023

Kabul Tarihi | Date Accepted: 30 Kasım | November 2023

Yayın Tarihi | Date Published: 15 Aralık | December 2023

Atıf | Cite as

Nalbat, Muhammet. "Zevkî'nin Gazellerinde Hz. Ali Sevgisi". *İdrak
Dini Araştırmalar Dergisi* 3/2 (Aralık 2023), 294-316.

İntihal | Plagiarism

Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile
taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir.

*This article has gone through a peer review process and scanned via a
plagiarism software. No plagiarism has been detected.*

Telif | Copyright ©

*idrak'te yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.
The copyrights of articles published in idrak belong to their authors.*

Published by Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Giresun University Faculty of Theology, 28200, Giresun, Türkiye.

Zevkî'nin Gazellerinde Hz. Ali Sevgisi¹

Öz

Hız. Ali, Hız. Peygamber'in damadı ve amcasının ođlu olması hasebiyle müslüman Türklerin yaşadığı her coğrafyada sevilmiş ve sayılmıştır. O, yiğitliği, ilmi ve cömertliği ile Türk edebiyatında da özel bir konuma yükseltilmiştir. Ancak İslam dünyasında ortaya çıkan bazı mezhepsel yaklaşımlar, Hız. Ali'nin dinî ve içtimai hayattaki konumunun yanı sıra Türk edebiyatındaki konumunun da farklılaşmasına sebep olmuştur. Özellikle Azerbaycan coğrafyasında Safevi Devleti'nin kuruluşundan sonra, 16. yüzyılın başından itibaren, Şiîliğin resmî mezhep olarak kabul edilmesi Azerbaycan edebiyatında bir kırılma noktası olmuştur. Dolayısıyla 16. yüzyıldan sonra Azerbaycan sahasında yetişen bazı klasik dönem şairleri, şiirlerinde Hız. Ali sevgisini mezhepsel bir düzlemde ifrat noktasına taşıyarak ona duydukları hayranlık ve bağlılığı lirik bir tarzda terennüm etmeye başlamışlardır. Bu tarzda eser veren şairlerin mezhep odaklı şiirlerinin incelenmesi Azerbaycan sahasının doğru bir şekilde değerlendirilmesi için önemlidir. 17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Azerbaycan sahası şairlerinden Zevkî de şiirlerinde Şiî akidelerine çokça yer vermiştir. Bu çalışmanın amacı, *Zevkî Divânı*'ndaki Hız. Ali konulu Türkçe ve Farsça yazılmış bazı gazellerin Şiîlik bağlamında incelenerek Zevkî'nin mezhepsel duruşunun gazellerine nasıl yansıdığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda tek nüshası Fransa Millî Kütüphanesi'nde (Bibliothèque nationale de France) yer alan *Zevkî Divânı*'ndan faydalanılmıştır. *Divân*'daki Hız. Ali konulu Türkçe ve Farsça gazellerden hareketle Zevkî'nin aşırı bir Şiî inanca sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Azerbaycan Sahası, Zevkî, Gazeller, Hız. Ali.

Love of Caliph Alî in Zevkî's Ghazals

Abstract

Caliph Alî has been loved and respected in every region where Muslim Turks live because he was the son-in-law of Prophet Muhammad and the son of his uncle. He was also elevated to a special position in Turkish literature with his valor, knowledge, and generosity. However, some sectarian approaches that have emerged in the Islamic world has caused the differentiation of Caliph Alî's position in Turkish literature as well as his position in religious and social life. Especially after the establishment of the Safavid State in the geography of Azerbaijan, since the beginning of the 16th century, the acceptance of Shi'ism as an official sect has been a breaking point in Azerbaijani literature. Therefore, after the 16th century, some classical poets who grew up in Azerbaijani field began to express their admiration and devotion to Caliph Alî in a lyrical manner by carrying the love of Caliph Alî to the point of extravagance on a sectarian level in their poetry. Analyzing the sect-oriented poems of poets who produce works in this manner is important for a proper evaluation of the Azerbaijani field. Zevkî, one of the Azerbaijani poets who is presumed to have lived in the 17th century, also extensively included Shi'ah beliefs in his poems. The aim of this study is to examine some of the ghazals from Zevkî's Diwan (collection of poems) written in Turkish and Persian on the subject of Caliph Alî in the context of Shi'ism and to reveal how Zevkî's sectarian stance is reflected in his poems. For this purpose, Zevkî's Diwan, the only copy of which is available in the Bibliothèque Nationale de France (National Library of France), was used. Based on the Turkish and Persian ghazals about Caliph Alî in Zevkî's Diwan, it has been determined that Zevkî had an extreme Shi'ah belief.

Keywords: Classical Turkish Literature, Azerbaijani field, Zevkî, Ghazals, Caliph Alî.

1 Bu makale şu tezden hareketle kaleme alınmıştır: Muhammet Nalbat, *Zevkî Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (Eskişehir: ESOĞÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).

Giriş

Türk edebiyatında gerek Anadolu gerekse Azerbaycan sahasına mensup birçok şair, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisini terennüm etmiştir. Ancak Hz. Ali'nin edebiyattaki eşsiz konumu, Türk edebiyatının söz konusu iki sahasında mezhepsel ve siyasi yaklaşımların etkisiyle değişiklik göstermiştir. Anadolu coğrafyasında meydana getirilen edebî ürünlerin çoğunda ehl-i sünnet anlayışına uygun bir çerçevede ele alınan Hz. Ali, Safevîlerin hâkim olduğu coğrafyada verilen eserlerde ise, Şîâ akidelerinin etkisiyle, “kutsal” bir seviyeye yükseltilmiştir.

Kuruluşunda Türkmen aşiretlerinin önemli rolü bulunan Safevî Devleti'nin mezhep odaklı siyasi faaliyetleri, sosyal ve siyasi hayatta olduğu kadar edebiyat ve sanat hayatında da önemli kırılmalara sebep olmuştur. Özellikle Azerbaycan sahası Türk edebiyatında 16. yüzyıldan itibaren sufiyane şiirler, kasideler ve gazeller artık rağbetten düşmüş; onun yerine, Şîilik ideolojisini terennüm eden naatlar, Hz. Ali ve Fatma'ya ve onların çocuklarına (yani imamlara) ait methiyeler, mersiyeler ve dinî şiirler rağbet görmeye başlamıştır.² Öyle ki bu dönemde edebiyatta, özellikle şiirde, Ehl-i Beyt ve Hz. Ali, Şîi mezhebinin İmamiyye (İsnâaşerriyye) kolunun propagandası için kullanılan birer malzeme halini almaya başlamıştır. Bu neviden bir edebiyat anlayışı, hem Safevî Devleti'nin kurucusu hem de kudretli bir şair olarak bizzat Şah İsmâil Hatâyî (öl. 930/1524) tarafından temsil edilmiştir. Azerbaycan edebiyatında Şîilik lirizminin kurucusu olarak kabul edilen Hatâyî³, eserlerinde Şîiliğe ve özellikle “şâh-ı merdân” diye tavsif edilen Hz. Ali'ye karşı olan bağlılık ve hayranlık duygularını yoğun ve lirik bir şekilde işlemiştir.⁴ Kısaca onun şiirlerinin mühim bir kısmı, hakimiyeti döneminde Azerbaycan ve İran'da siyasi ideolojiye çevrilen Şîiliğin tebliğine ve terennümüne

2 Fuad Köprülü, “Azerî”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 2/129.

3 Yavuz Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994), 26.

4 Attila Şentürk - Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 295.

ayrılmıştır.⁵ Burada edebiyat, genel manada sanat, amaç değil vasıta olarak görülmüştür.

Azerbaycan edebiyatı 17. yüzyılda, önceki yüzyıllara nazaran daha sönüktür. Bu dönemde sanat ve edebiyatın gerilemeye başlaması, özellikle siyasi istikrarsızlığın bir sonucu olarak görülebilir. 17-18. asırda Azerbaycan'da merkezî devletin zayıflaması, iç savaşlar, Azerbaycan'da siyasi güç kazanmak için İran'la Osmanlı Devleti arasında süren mücadeleler, edebiyatın gelişmesini de etkilemiştir.⁶ Bu devirde özellikle şiir, Şîliğin Safevî yorumunu (gulat) yaymak için bir vasıta olarak kullanılmıştır.⁷ Bu olumsuz havaya rağmen, Azerbaycan edebiyatı mahsüllerinin bu yüzyılda da hem Türkçe hem de Farsça olarak verilmeye devam ettiği, yine bu sahada Kavî, Sâ'ib-i Tebrizî, Tarzî gibi önemli isimlerin yetiştiği görülmektedir. Nitekim 17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Zevkî mahlaslı şair de Türkçe ve Farsça şiirler kaleme alarak o dönemin edebî iklimini ve içinde bulunduğu edebî geleneği eserlerine yansıtmıştır.

1. Zevkî'nin Hayatı, *Dîvân*'ı ve Edebî Kişiliği

Bugün elimizdeki bilgiler, Zevkî'nin hayatı hakkında kesin yargılara varabilmemiz için yeterli değildir. Zevkî mahlaslı şairlere *Kâmûsu'l-a'lâm* dışında herhangi bir Türkçe kaynakta rastlanmamıştır.⁸ *Kâmûsu'l-a'lâm*'da ise Zevkî mahlaslı iki şairin adı geçmektedir. Söz konusu eserde şu bilgiler verilmektedir:

İran şu'arasından iki zatın mahlasıdır. Birincisi (Muhammed Emin) Türkman taifesinden olup, Kaşan'da mutavattın bulunmuş ve bir müddet Horasan ve Irak ve Farisî'de seyahat

5 Vilayet Muhtaroglu, *Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bakış* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1993), 157.

6 Muhtaroglu, *Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bakış*, 156.

7 Muhsin Macit, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşâh ve Türkçe Şiirleri* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2007), 226.

8 *Tuhfe-i Nâilî*'de, Zevkî mahlaslı bir şairden bahsedilmektedir. Asıl ismi Recâi-zâde Mehmed Celâl Bey olan bu şair 19. yüzyılda yaşadığı için bu makalenin konusu olan Zevkî mahlaslı şairle hiçbir ilgisi yoktur. bk. Fatih Yıldırım, *Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî'si İnceleme-Metin-İndeks* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 139.

etmiştir...İkincisi an-asıl Erdestanlı olup İsfahan'da yaşamış ve 1045 tarihinde vefat etmiştir. Mürettep divanı vardır.⁹

Zevkî mahlaslı şairler hakkında daha çok Farsça kaynaklardan bilgi edinmekteyiz. Bu kaynaklarda da Zevkî mahlasını kullanan onlarca şair yer almaktadır.¹⁰ *Tezkire-i Nasrâbâdî* ve *Tezkire-i Riyâzü'l-ârifin* dışındaki kaynakların *Kâmûsu'l-a'lâm* ile aynı bilgileri verdiği görülmektedir. *Tezkire-i Nasrâbâdî* adlı tezkirede, diğerlerinden farklı olarak Zevkî-i Erdestânî'nin Hekim Şifâî tarafından hicvedildiği ve şairin bozuk şiirlerinin olduğu yazılıdır.¹¹ *Tezkire-i Riyâzü'l-ârifin*'de ise bütün bu bilgilere ek olarak, Zevkî hakkında eğitim görmediği, derviş meşrep, ehl-i talep ve Hekim Şifâî'ye muasır olduğu bilgisi kayıtlıdır.¹²

Zevkî mahlaslı şairler, *ez-Zarîa*¹³ adlı Arapça bir kaynakta da geçmektedir. Bu hacimli eserin dokuzuncu cüzünde divan sahibi şairlerin biyografilerine ve şiirlerinden örneklere yer verilmektedir. Söz konusu cüzde Zevkî mahlaslı sekiz şairin biyografisi yer almaktadır. Bunların içinde Zevkî-i Erdestânî'nin ölüm yılı, diğer kaynaklarda olduğu gibi, H. 1045 / 1635-36 olarak belirtilmiş ve mürettep bir divanı olduğu ifade edilmiştir.

Zevkî'nin Osmanlı sahası tezkirelerinde yer almaması, şiirlerinden anladığımız kadarıyla Şii mezhebine bağlı olması ve özellikle Azerbaycan Türkçesi ile şiirler yazması Anadolu dışında bir coğrafyada yaşadığını göstermektedir. Hülasa bütün bu biyografik bilgiler, şu an elimizdeki *Zevkî Divânı*'nın Zevkî-i Erdestânî'ye ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla Zevkî'nin yaşadığı muhtemel

9 Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-a'lâm* (Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996), 2229.

10 Farsça kaynaklar ve tezkireler için bk. Abdürresul Hayyampur, *Ferheng-i Sühan-verân* (Tebriiz: Şirket-i Sihâmî, 1340), 215; Lutf Ali Beg, *Âteş-gede* (Gilân: Çâphâne-i Gilân, 1340), 942; Tahir Nasrâbâdî, *Tezkire-i Nasrâbâdî* (Tahran: Çâphâne-i Haydarî, 1361), 275; Hidâyet Rıza Kuli Han, *Tezkire-i Riyâzü'l-ârifin* (Tahran: 1305), 70; Sam Mirza Safevî, *Tezkire-i Tuhfe-i Sâmî* (Tahran: Matbaa-i Armagan, 1314), 100; Sadık Bey Afşar, *Mecmau'l-havas* (Bakü: Muhammed Fuzuli El Yazmalar Enstitüsü, 2008), 336.

11 Nasrâbâdî, *Tezkire-i Nasrâbâdî*, 275.

12 Kuli Han, *Tezkire-i Riyâzü'l-ârifin*, 70.

13 Aga Büzürg Tahrânî, *Ez-zarîa ilâ tesânîfi's-Şiâ* (Tahran: Çâp-ı İslamiyye, 1969), 549.

yüzyıldan ve aşağıda belirtileceği üzere edebî şahsiyetinden hareketle Safevî dönemi Azerbaycan sahası şairlerinden olduğunu söylebiliriz.

Zevkî Dîvânı'nın bilinen tek nüshası Paris Milli Kütüphanesi El Yazmaları Bölümünde "Supplément turc 733 (cote)"¹⁴ numarada kayıtlıdır. Eserin künyesinde H. 1098 / 1687 - 1688 (muhtemelen istinsah) tarihi göze çarpmaktadır. *Dîvân*'da beş yüz otuz dokuz gazel, yedi murabba, yedi muhammes, bir müseddes, bir müstezâd olmak üzere toplam beş yüz elli beş Türkçe şiir bulunmaktadır. *Dîvân*'ın sonunda hece ile yazılmış deyiş tarzında iki adet Türkçe şiir de bulunmaktadır. Zevkî, kaside nazım şeklinde şiir kaleme almamıştır. *Divan*'ın başında, sonunda ve derkenarlarında, otuzu gazel, dördü rubai ikisi muhammes, ikisi de nazım olmak üzere toplam otuz sekiz Farsça şiir mevcuttur.¹⁵

Hayatı hakkında kesin bilgilere ulaşamadığımız Azerbaycan sahası şairlerinden Zevkî'nin edebî kişiliği, sadece *Dîvân*'da yer alan şiirler ışığında ortaya konulabilir. *Dîvân*'daki şiirlerden hareketle Zevkî'nin edebî kişiliğini tasavvuf, Şîlik ve Hurufîlik olmak üzere üç temel üzerine bina etmek mümkündür.

Zevkî, her şeyden önce mutasavvıf bir şairdir. *Dîvân*'ında yer alan şiirlerin birçoğu sufiyane tarzda yazılmış şiirler olup lirik bir hüviyete sahiptir. Zevkî şiirlerinde taasavvufu bütün unsurları ile kullanmıştır. Hatta bazı manzumelerinde şiir yazmaktan ziyade tasavvufi umdeleri terennüm etmeyi amaçlamıştır.

Kaynaklarda Zevkî'nin Hurufî olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak *Dîvân*'ında yer alan bazı gazellerde Hurufîliğe ait unsurları kullandığı görülmektedir.¹⁶ Bunlar, "Fazlu'l-lâh, Fazl, istivâ, Yâsin, Tâhâ, nokta, mî'râc, sebu'l-mesân, yedi hat, mushaf" gibi Hurufî şairlerin şiirlerinde sıkça rastlanan ve Hurufîlik literatürü dairesinde yorumlanabilecek unsurlardır. Zevkî'nin nazire yazdığı şairlerin başında Hurufî şair Nesîmî gelmektedir. Dolayısıy-

14 Zevkî, *Dîvân* (Paris: Paris Milli Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü, 733), 1-167.

15 Muhammet Nalbat, "Azerbaycan Sahası Şairlerinden Zevkî ve Dîvânı", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/5 (Mart 2017), 458.

16 Nalbat, "Azerbaycan Sahası Şairlerinden Zevkî ve Divanı", 439.

la Zevkî'nin Hurufîlikten ve onun en önemli temsilcisi Nesîmî'den etkilendiği aşikârdır.

Zevkî'nin edebî kişiliğini oluşturan diğer ve en önemli cihet ise Şîiliktir. *Zevkî Dîvân'*ında Şîilik, Hz. Ali'ye duyulan sonsuz sevginin ve bağlılığın ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şiirlerinde Hurufîliği, Şîiliği ve tasavvufu mezc eden Zevkî'yi, Nesîmî ve Şah İsmail Hatâyî'nin oluşturduğu geleneğin bir temsilcisi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Farsça şiirleri de bulunan Zevkî'nin ayet ve hadislerle vukufiyeti belli ölçüde Arapça bildiğini ve dinî ilimlere aşina olduğunu göstermektedir. Zevkî'nin edebî kişiliğini, yukarıdaki tespitler ışığında, birkaç cümle ile özetlemek gerekirse; Zevkî, Şîî mezhebine sıkıca bağlı, rind meşrep bir şair olup sufiyane şiirler kaleme almıştır. Onun şiirlerinde Hurufîlik tesiri de açıkça görülmektedir.

2. Zevkî'nin Türkçe Gazellerinde Hz. Ali

Zevkî'nin yaşadığı coğrafya ve tarih hakkında elimizde kesin bir bilgi olmasa da şiirlerinde ifade ettiği Şîilik ile ilgili unsurlar ve Hz. Ali sevgisi, onun Şîî mezhebine sıkıca bağlı olduğunu göstermektedir. *Zevkî Dîvân'*nda en çok zikredilen şahıs kuşkusuz Hz. Ali'dir. *Dîvân'*da yer alan Hz. Ali konulu şiirler gazel nazım şekliyle methiye türünde kaleme alınmıştır. Hz. Ali, *Zevkî Dîvân'*ında gerek ismi gerekse lakapları ile altmış dokuz Türkçe gazelde geçmektedir. Söz konusu gazelerde Hz. Ali için Haydar ya da Haydar-ı kerrâr, Şâh-ı Necef, Murtazâ / Aliyyü'l-murtazâ, Şâh-ı merdân, Bû türâb, Şîr-i Yezdân, Şâh-ı evliya, Emirü'l-mü'minîn, Mîr-i Arab, Şâh-ı Acem, Şâh-ı dîn, Şâh-ı velâyet lakapları kullanılmıştır. Bu lakapların geçtiği gazel numaraları aşağıda verilmiştir:¹⁷

Ali: II, LVII, CXV, CCXXV, CCXXXIII, CDXI, CDLXXXIX, CD, CDXLII,

DXXXVII.

¹⁷ Gazellerin numaraları şu çalışmadan alınmıştır: Nalbat, *Zevkî Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 126.

Şâh-1 Necef: IX, XVII, CIII, CCLI, CCLVI, CCCVII, CCCXLV, CCCLXII.

Haydar veya Haydar-1 Kerrâr: XXXIII, XLVIII, LI, LII, LIII, CVIII, CLXXVIII, CLXXXVI, CXCVI, CCXXIV, CCXXV, CCLXXIII, CC-LXXVII, CCCX, CCCXIII, CCCXXI, CCCXXXV, CCCXLII, CCCLXI, CCCXXXVII, CCCXXXIX, CDXXV, CDXXVI, CDXXXIII, CDLXI, CDLXIII, CDLXXIX, CDLXXXI, DIII.

Murtazâ veya Aliyyü'l-murtazâ: IX, XVI, CLXVIII, CXC VII, CCII, CCXXXIII, CDI.

Şâh-1 merdân: LX, CXIII, CXXXV, CDXLII, DXXVIII.

Bû türâb: CCLXXXII, CCXCIX.

Şîr-i Yezdân: CXIII.

Şâh- evliya: CCLXXXI.

Emirü'l-mü'minîn: CDXXI.

Mîr-i Arab: LXXIX.

Şâh-1 Acem: LXXIX.

Şâh-1 dîn: CIII.

Şâh-1 velâyet: II, CDXXI.

Zevkî'nin gazellerinde Hz. Ali, Şiî itikadı çerçevesinde farklı özellikleri ile ele alınmış ve ona duyulan sevgi aşırı bir noktaya taşınmıştır.

2.1. Müminlerin Emiri Hz. Ali

Zevkî, mensubu olduğu mezhepten kaynaklanan bir bakış açısı ile Hz. Ali'yi müslümanların emiri olarak görmektedir. Ona göre Hz. Ali, bu makamın ilk sahibidir. Aşağıdaki gazelde "yâ Emîre'l-müminîn" redifi kullanılarak hem ahenk hem de temanın Hz. Ali etrafında oluşturulduğu görülmektedir. Methiye türündeki bu gazelde Hz. Ali'ye birçok özellik atfedilmektedir. Zevkî, Hz. Ali'nin Allah'ın nurunun kaynağı, cömertlik mahzeni, cennet ve cehennem hâkimi, ahiret gününde şâfi, ilahi sırlara vâkîf, velayet sahibi ve Hz. Peygamber'in

halefi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Zevkî'nin, gazellerinde "Şâh" diye seslendiği ya da bahsettiği kişinin Hz. Ali olduğu açıktır.

Menba'-ı nûr-ı Hüdâ'san yâ Emîre'l-mü'minîn
Ma'den-i dürr-i bekâsan yâ Emîre'l-mü'minîn

Evvel [ü] âhirde sensen zâhir ü bâtında sen
Mahzen-i lutf [u] sehâsan yâ Emîre'l-mü'minîn

Kâsım-ı nâr u na'îm ü hâkim-i huld u cahîm
Şâfî'-i yevmü'l-cezâsan yâ Emîre'l-mü'minîn

Ârif-i hakke'l-yakîn ü âlim-i ilme'l-yakîn
Mutî'-i feyz [ü] safâsan yâ Emîre'l-mü'minîn

Kâşif-i ilm-i hakikat mahrem-i sırr-ı ilâh
Muktedâ vü müctebâsan yâ Emîre'l-mü'minîn

Sâhib-i ilm-i ledünnî mazhar-ı zât-ı Hüdâ
Râh-ı Hakk'a mühtedâsan yâ Emîre'l-mü'minîn

Sâhib-i tâc [ü] livâ vü matla'-ı envâr-ı gayb
Maşrık-ı şems ve'd-duhâsan yâ Emîre'l-mü'minîn

Pîş-vâ-yı evliyâ vü reh-nümâ-yı asfiyâ
Câ-nişîn-i Mustafâ'san yâ Emîre'l-mü'minîn

Hazret-i Şâh-ı velâyet sâhib-i seyf-i dü-ser
Pâd-şâh-ı Zevkiyâ'san yâ Emîre'l-mü'minîn (G. CDXXI)

2.2. "Allah'ın Mazharı" Hz. Ali

Hz. Ali övgüsü için yazılmış başka bir gazelde ise Zevkî, Hz. Ali'nin Allah'ın mazharı ve "Cevher-i evvel" olduğu, Fecr Sûresi'nin 25. ayetinin onun şanına indiği ve "Nûr-ı Muhammed" ile birlikte olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu gazelde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber ile denk tutulduğunu gösteren ifadeler yer verilmiştir. Yine Hz. Ali'nin diğer peygamberlerle kıyaslandığı açıkça görülmektedir.

Zevkî'nin Hz. Ali hakkındaki aşırı görüşlerini yansıtan yek-ahenk gazelin tamamı şöyledir:

Mazhar-ı zât-ı ilâhî ism-i a'zâmdur Alî
Akl-ı küll derkinde âciz sırr-ı mübhemdür Alî

Cevher-i evveldü zâtı cism ü cevherden berî
Böyle itmiş halk-ı vâcib keyfüne kemdür Alî

Âyet-i lâ-yu'azzibu¹⁸ şânına oldı nüzûl
Cümle-i esrâr-ı Hakk'a bil ki mahremdür Alî

Bî-velâyet itmedi tekâmîl-i mezhep hîç beni
Cümle-i peygâmbere tahkîk hem-demdür Alî

Dîde-i kec-bîni örtüp çeşm-i vâhidinle gör
Nûr-ı pâk-i Ahmed ile bil ki bâ-hemdür Alî

Cümle-i eşyâyı kâmil bil velâyetdür iden
Kurb-ı dergâh-ı Allâh'a bil ki süllemdür Alî

Katredür cümle ulûm-ı enbiyâ-yı mâ-sebak
Lutf-ı Hak'dan bî-gümân tahkîk bil yemdür Alî

Kâşif-i hâlât-ı müşkil andan özge kimse yoh
Hâfız-ı gam-hâr [u] yâver dâfi'-i gamdur Alî

Âlim-i ilm-i ledünnî ârif-i esrâr-ı gayb
Zevkiyâ cümle ulûma bil ki alîmdür Alî (G. CDLXXXIX)

2.3. Kırklar Meclisi

Zevkî, 103. gazelde Hz. Muhammed ve Hz. Ali isimlerini birlikte kullanarak Şîf mezhebinin İmamiye koluna ait düşünceleri terennüm etmiştir. Bu gazelde yine Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin denk tutulduğu izlenimi verilmekle birlikte medet, yani yardım, Hz. Peygamber'den değil Hz. Ali'den istenmektedir. Ayrıca "Kırklar Meclisi" ve

18 *Kur'an Yolu* (Erişim 15 Ağustos 2023), el-Fecr 89/25.

“Kırk Mertebe” gibi tasavvufi terimlerin Şîlik akideleri merkezinde ele alındığı ve Şîî-Alevî inancındaki Miraç anlatısına uygun bazı motiflere de atıf yapıldığı görülmektedir:

Oldı zâhir âşika bil mim-i Ahmed'den ehad
Fâni oldı şehr-i dilden zıdd ü nidd (ü) hem hased

Çil merâtib hatm oldı zâhir oldı nûr-ı gayb
Eyledi izhâr-ı halka *kulhü va'l-lâhü ehad*¹⁹

Kesreti ma'dûm itti kıldı sâbit vahdeti
Ârife mekşûf oldı remz-i *Allâhü's-samed*²⁰

Dîde-i ayne'l-yakînle gördi vech-i dilberi
Kuhl-ı *mâzâga'l-basarla*²¹ zâyil oldı çün remed

Mescid-i Aksâ'ya itdi Ka'betu'l-lâh'dan nüzûl
Eyledi mi'râc Ahmed rûh ile hem bâ-cesed

Bâde-i hum [u] kadehden mest kıldı çil teni
Lezzetinden mest oluban oldılar hayy-i ebed

Hatm oldı çün nübüvvet zâhir oldı Şâh-ı dîn
İklim-i seb'a içinde fânî oldı dîv [ü] ded

Hazret-i Şâh-ı Necef'dür mürşid-i râh-ı Hüdâ
İy gönül gel istegilen ol şeh-i dînden rüşd

Nefy-i hestî itmek için şehr-i dilden Zevkiyâ
Hazret-i Şâh-ı Necef'den istegil dâyim meded

(G. CIII)

2.4. Hz. Ali'nin Şefaat Etmesi

19 el-İhlâs 112/1.

20 el-İhlâs 112/2.

21 en-Necm 53/17.

Zevkî, bazı gazellerinde Hz. Ali'yi kendisine şefaatçi olarak gördüğünü ifade etmektedir. İslamiyet'te şefaat tartışmalı bir konu iken Hz. Ali'nin tartışmasız bir şekilde bu konuma yükseltilmesi Zevkî'nin mezhebî duruşunu açıkça göstermektedir.

Çekmegil endîşe-i rûz-ı hisâbı Zevkiyâ

Şâfi'-i rûz-ı cezâdur çün Aliyyü'l-murtazâ (G. XVI/15)

Kâsım-ı nâr u na'îm ü hâkim-i huld u cahîm

Şâfi'-i yevmü'l-cezâsan yâ Emîre'l-müminîn (CDXXI/3)

Gam çekmenem günâhum eger Kûh-ı Kâf ise

Mahşerde Zevki şâfi'dur[ur] Murtazâ bana (G. XI 9)

2.5. İmamet ve Velayet Makamının Sahibi Hz. Ali

*Zevkî Dîvânı'*nda, Şiîlik ile ilgili birçok unsurdan söz edilmiştir. Bunlardan biri de Şiîliğin İsnâaşeriyye kolunda önemli bir yeri olan "imâmet" anlayışıdır. Mezhepte kendisine uyulan zata "imam" denilmekte olup imamlar Kitap ve sünnetten hüküm çıkarmaya kudreti olan kişilerdir.²² İmamlar genel bir kabule göre Hz. Peygamber ve Allah tarafından seçilen "masum" kişilerdir. Bu mezhebe göre kişinin imanı, imamların Hz. Peygamber'in vazifelerini üstlenmiş, onun irşat ve rehberliğini yürütme yetkisine sahip olduklarına inanmakla tamamlanmaktadır.²³ Hz. Ali de Hz. Peygamber'den sonra velayet makamının sahibi olarak onun vazifesini üstlenmiştir. İmamları tanımak ve onlara itaat etmek dinin usulünden yani kaidelerindedir. Aşağıdaki beyitlerde Zevkî, bir kişinin dininin kâmil olması için imamet makamını kabul etmesi gerektiğini açıkça ifade etmektedir:

Dimek Allâh Muhammed eylemez dîni dürüst

Bî-imâmet bil olur cümle şehâdât galat (G.LIV/3)

Bul imâm-ı vaktüni tapgıl sırâtü'l-müstakîm

22 Abdülbakıy Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik* (İstanbul: Der Yayınları, 2007), 29.

23 Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şiîlik ve Kolları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 229.

Hâlî olmaz bu cihân sâhibü'z-zamân eksük degül (G. CCCXLI/5)

Zevkî, aşağıdaki beyitlerde aynı mezhepsel yaklaşımı sergilemekte olup Hz. Ali'nin velayeti olmadan yapılan ibadetlerin boş ve anlamsız olacağını vurgulamaktadır. Ayrıca İnsân Sûresi'nin ilk ayetinin Hz. Ali için nazil olduğunu ifade edip aynı beyitte "Şia" ibaresini de kullanmıştır:

Bî-velâ-yı Ali'dür cümle ibâdât abes
Renc çeküp eylemegil cehl ile tâat abes (G.LVII/1)

Bî-velâ-yı Murtazâ insân necîsü'l-ayn olur
Hâmil-i Kur'ân olmak kılmaya hayvâna nef (G. CCXXXIII/3)

Nâzil itdi şânuna zât-ı İlâhî *hel etâ*²⁴
Şia-i hâlislerün zât-ı Hüdâvend'e halîl

Bilmeye vakt-i imâmını olur meyyite ol
Müzd yoh çekse olur renc-i riyâzât abes (G.LVII/2)

2.6. Tevellâ ve Teberrâ

Şiîliğin İmamiyye kolunda "tevellâ" ve "teberrâ", yani Hz. Ali'yi sevenleri sevmek ve sevmeyenlerden ilişkiyi kesmek, dinin fûru'undan olup ikinci derece önemli bir meseledir. Dinin daha çok uygulamalar ile ilgili kısmında yer alan bu konu, Zevkî'nin gazellerinde karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkat çekici husus, Zevkî'nin Hz. Ali'yi sevmeyenleri tekfirle suçlayacak kadar aşırı mezhepsel bir taassubu ifade etmesidir. Aşağıdaki beyitlerde Zevkî, Hz. Ali sevgisini ibadet mesabesinde görmektedir. Canın, gönlün kiblegâhının Hz. Ali olduğunu ve gönlünde Hz. Ali sevgisi bulunmayan kişinin kâfir olacağını açıkça ifade etmektedir:

Ehl-i bugzından teberrâ eylerem leyl [ü] nehâr
Verziş-i mihr-i Alî dilde ibâdetdür bana (G. II/5)

Tâatüm idüp urûc makbûl-i zât-ı Hak olur
Kible-gâh-ı cân u dil Şâh-ı velâyetdür bana (G. II/6)

24 el-İnsan 76/1.

Olmasa mihr-i Alî gönülde ol kâfirdür
Râh-ı bâtıla düşüp itmeye hayâlât abes (G.LVII/6)

İtikâdun gözini kör eyleye ez-rûy-ı cehl
Müşrik [ü] bî-dîndür kim Şâh-ı Merdân'dan geçer (G. CXXXV/6)

2.7. Allah-Muhammed-Ali Motifi

Zevkî'nin, İsnâaşeriyye ya da İmamiyye adıyla bilinen ve on iki imam anlayışına sahip Şia koluna bağlı olduğunu işaret eden ifadelerden biri de Allah-Muhammed-Ali motifidir. Bazı Şiî gruplar, Hz. Muhammed'in peygamberliğini tanımakla birlikte Hz. Ali'yi onunla dinen aynı seviyede görmekte dirler. Şiî-Alevî inancının önemli motiflerinden biri olan Allah-Muhammed-Ali ifadesi aşağıdaki beyitlerde geçmektedir:

Gül gibi açıl gonce sıfat teng-dil olma
Allâh Muhammed Ali feryâduna yitsün (G. CD/2)

Hal oldı gam u müşkil-i matlûb müyesser
Allâh Muhammed Ali imdâduma yitdi (G. DXXXVII/2)

2.8. Hz. Ali Dışındaki Halifeler

*Zevkî Dîvânı'*nda Hz. Ali dışındaki diğer üç büyük halife için dikkat çekici ifadeler kullanılmıştır. Zevkî, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı birlikte andığı iki ayrı gazelde yergide aşırıya gitmiş ve söz konusu üç halifeyi reddetmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, Hz. Peygamber'in yakınında olmalarına rağmen bu durumun Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a fayda vermeyeceğini ifade ederek Hz. Ali dışındaki halifeleri bir bakıma tanımadığını, kabul etmediğini açıkça göstermiştir:

Dâhil isen mescide olmak dahi bed-ter olur
Hiş-i Peygamber itmez Bekr ü Ömer Osmân'a nef' (G. CCXXXIII/7)

Zevkî'nin Şia taraftarlığını terennüm ettiği ve hatta müfrit bir Şiî itikada sahip olduğunu gösteren diğer bir beyit aşağıda verilmiştir. Söz konusu beyitte şair, "Ehl-i beytin hası" ibaresi ile Hz. Ali'yi işaret

etmekte olup onu cennet ehlinin yol göstereni olarak nitelendirmiştir. Lakin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı ise cehennem ehlinin rehberi olarak nitelendirmiştir:

Reh-nümâ-yı ehl-i cennet ehl-i beyt[ün] hâsıdur
Rehber-i ehl-i cahîm ü Bekr Ömer Osmân olur (G.DXXXIX/20)

3. Zevkî'nin Farsça Gazellerinde Hz. Ali

*Zevkî Dîvânı'*nda otuz sekiz adet Farsça şiir yer almaktadır. Zevkî, bu şiirlerin bazılarında, özellikle gazellerinde, Hz. Ali'ye duyduğu sevgiyi ve hayranlığı terennüm etmiştir. Söz konusu Farsça gazellerde de, Türkçe yazılanlar ile aynı konu ve temalar işlenmiştir. Hz. Ali, isim ve lakapları ile aşağıdaki Farsça gazellerde geçmektedir²⁵:

Ali: VI, VII, VIII, IX, XIV, XV.

Şah-ı velâyet: XXVII.

Murtazâ: XXVIII.

Şîr-i Yezdân: XXXIII.

Haydar-ı kerrâr: XXXVI.

Aşağıdaki gazelde Zevkî, bütün sıkıntılarının Hz. Ali muhabbeti ile yani onu sevmekle ortadan kalkacağını söylemektedir. Yine bu beyitlerde, Hz. Ali'yi seven kişinin kıyamet gününde kurtuluşa ereceği, iki âlemde saadete kavuşmanın ancak Hz. Ali'yi sevmekle mümkün olacağı, Allah'ın rızasını kazanmak için ona muhabbet duymanın gerektiği ve ona muhabbet duyulmadan yapılan ibadetlerin makbul olmayacağı ifade edilmektedir:

نجات روز جزا محبت علی ولیست
رضای ذات خدا محبت علی ولیست

(Kıyamet günü kurtuluş Aliyy-i Veli'nin muhabbetiyledir. / Allah'ın rızası Aliyy-i Veli'nin muhabbetiyledir.)

25 Nalbat, *Zevkî Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, 702-730.

بگیر بدست یقین دامن ولی خدا
سعادت دو سرا محبت علی ولیست

(Allah'ın dostlarının eteğinden yakın eli ile tut / İki âlemin mutluluğu Aliyy-i Veli'nin muhabbetiyledir.)

شنو بگوش دل به یقین تو آیت لولا ك
سبب به لطف عطا محبت علی ولیست

(Can kulağınla *Levlâk*²⁶ ayetini dinle / Allah'ın lütuf ve yardımının sebebi Aliyy-i Veli'nin muhabbetidir.)

میوی راه به جز مسلک وصی نبی
قبول صوم صلا محبت علی ولیست

(Hz. Peygamber'in vasisi olanın yolundan başkasına girme / Oruç ve namazın kabul olması Aliyy-i Veli'nin muhabbetiyledir.)

برای درد و بلا خواهی اردو بیابی تو
به درد دین شفا محبت علی ولیست

(Eğer dert ve belaya karşı koymak istersen / din derdine şifa Aliyy-i Veli'nin muhabbetidir.)

مرو بحرف شوی خوار مضطرب گمره
بدان راه خدا غیر محبت علی ولیست

(Gitme ve her laf ile kendini sıkıntıya sokma. / Bunu bil ki Allah'ın yolu Aliyy-i Veli'nin muhabbetinden başkası değildir.)

کدورت از دل و جان خواهی از شود زایل
دلیل فیض صفا محبت علی ولیست

(Eğer canından sıkıntı ve hüznün gitmesini istiyorsan / feyzin safasının delili sadece Aliyy-i Veli'nin muhabbetidir.)

26 Detaylı bilgi için bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 133-134.

ز بیم خوف روز جزا خاطر جمعت
پناه در همه جا ذوقیا محبت علی ولیست (v. 13b)

(Ey Zevkî! Kıyamet gününün korkusundan gönlüm dağınkı değildir / Çünkü her yerde sığınak olan Aliyy-i Velî'nin muhabbetidir.)

Başka bir Farsça gazelinde Zevkî, Hz. Ali'yi yüksek bir velayet konumuna çıkarmakta ve onu "Allah'ın zatının mazharı" olarak görmektedir. O, nebilerin yardımına yetişen kişi, sırlar âleminin arifi ve iki âlemin hâkimidir. Yine Zevkî'ye göre Hz. Ali'nin zatını inkâr eden Allah'ı inkâr etmiş olur. Zevkî'ye göre nübüvvet Hz. Ali ile sona ermiştir ve onu tanımayan da kâfirdir:

مظهر ذات خدا شاه ولایت علیست
دادرس انبیا شاه ولایت علیست

(Allah'ın zatının mazharı velayet şahı Ali'dir. / Nebilerin yardımına yetişen velayet şahı Ali'dir.)

عالم علم لدن عارف اسرار حق
در ره دین رهنما شاه ولایت علیست

(Ledün ilminin âlimi ve Hak sırlarının arifi / din yolunda rehber velayet şahı Ali'dir.)

منظر ذات خدا بود علی از نخست
اول وهم انتها شاه ولایت علیست

(Allah'ın zatının mazharı başlangıçtan itibaren Hz. Ali'dir. / Düşüncenin başı ve sonu velayet şahı Ali'dir.)

دور نبوت تمام ختم با او شد یقین
خامسی آل عبا شاه ولایت علیست

(Nübüvvet devri yakîn (şüphesiz) onunla tamam olmuştur. / Âl-i abâ'nın beşincisi velayet şahı Ali'dir.)

منکر ذاتش بود منکر ذات خدا
حاکم هر دو سرا شاه ولایت علیست

(Onun zatını inkâr eden Allah'ı inkâr etmiştir. / İki sarayın (âlemin) hâkimi velayet şahı Ali'dir.)

قصد ترا گر کند دشمن دین غم مکش
خافظ تو ذوقیا شاه ولایت علیست (v. 14b)

(Ey Zevkî! Eğer din düşmanı sana kastederse, gam çekme. / Seni muhafaza eden velayet şahı Ali'dir.)

Başka bir Farsça gazelinde Zevkî, yine Hz. Ali hakkında Şîî mezhebinin İsnâaşeriyye koluna ait bazı fikirleri terennüm etmektedir. Zevkî'ye göre Hz. Peygamber'den sonra şeriâtın devamı Hz. Ali ile mümkündür. O, ledün ilminin menbaıdır. Yerde ve gökteki her şey, Âdem ve Havva'nın yaratılma sebebi Hz. Ali'dir. Zevkî'ye göre Hz. Peygamber ile Hz. Ali miraçta birlikte idiler. Yine aynı gazelde "Ben kimin mevlası isem Ali'de onun mevlasıdır."²⁷ hadisine telmih de yapılmaktadır. Ayrıca Zevkî bu gazelde Hz. Ali'yi yaratılanların en üstünü olarak vasıflandırmaktadır:

نیست کمال اندرین علم الأسماء علیست
بعد نبی جمله را حضرت مولا علیست

("Alleme'l-esmâ"²⁸ içinde Ali yoksa kâmil değildir. / Nebi'den sonra cümlelerin mevlası Ali'dir.)

علم همه انبیا باشد چون قطره
در نظر عارفان منبع دریا علیست

(Ariflerin nazarında ilim bütün peygamberlerde bir damla gibidir. / (Ancak) ilim denizinin kaynağı Ali'dir.)

هر چه در ارض و سما از عدم آید وجود
بر سبب خلقتش عارف ودانا علیست

(Yerde, gökte ne varsa yokluktan vücuda geldi. / (Her ne yaratıldı ise) yaratılışının sebebini bilen Ali'dir.)

27 Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, 124.

28 el-Bakara 2/31.

علم لدنی از و خضر گرفته است یاد

بر همه الفاظ را عالم و گویا علیست

(Hızır ledünnî ilmi ondan öğrenmiştir. / Âlemin bütün lafızlarını bilen ve söyleyen Ali'dir.)

در شب معراج شد هرچه به احمد اعیان

نیست یقین مستطر واقف اسراعلیست

(Miraç gecesinde Ahmet'e ayan (açık) olan ne varsa / kesin olarak Ali'ye kapalı değildir, İsrâ'nın vakfı Ali'dir.)

دیدۀ حق بین بیاب تا که به بینی عیان

جملۀ اسماء را دانی مسما علیست

(Hakkı gören gözü bul ki her şeyi açık göresin. / İsimlerin hepsini bilmek Ali'ye yakıştır.

هست برون از کمان خاطر خود را مرنج

از همه ادراکها چونکه معلا علیست

(Bunlar hepsi zihnin şüphesi dışındadır, zahmet çekme. / Çünkü düşüncelerin hepsinden yüce olan Ali'dir.)

نور نبی و ولی هست یقین طوامان

بر همه ممکنات ذوقیا اعلا علیست

(v. 15a)

(Ey Zevki! Nebi ve Veli'nin ışığı yakîn (tam ve kesin olarak) beraberdir. / Yaratılanların en üstünü Ali'dir.)

Aşağıdaki beyitlerde Zevkî, bu âlemde insanoğlu da dâhil her şeyin yaratılma sebebinin Hz. Ali olduğunu yinelemektedir. Yine aşağıdaki beyitlerde, kâmil bir imana sahip olmak için Hz. Ali'nin velayetini tanımak gerektiğini tekraren vurgulanmakta ve onun sırlar âlemine vâkıf olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Zevkî, Hz. Ali'nin

zâtının “bismillah tahtının” üzerindeki noktayı temsil ettiğini ve bütün vacip ilimlerin Hz. Ali tarafından bilindiğini söylemektedir:

عالم علم لدنی علم الأسماء علیست
عارف اسرار غیب واحد یکتا علیست

(Ledün iliminin ve *allemel-esmâ'* nın âlimi Ali'dir. / Gayb sırlarını bilen eşsiz tek kişi Ali'dir.)

عالم علم لدنی علم الأسماء علیست
عارف اسرار غیب واحد یکتا علیست

(Onun temiz isminin delilleri imanın anlamıdır. / Âdem'in (ve) eşyanın yaratılma sebebi Ali'dir.)

نقطه درتخت بسم لله ذات پاك اوست
بر جمیع علم واجب عارف دانا علیست

(Bismillah tahtının üzerindeki nokta onun temiz zatıdır. / Bütün vacip ilimlerin bilgini Hz. Ali'dir.)

مظهر سر عجایب هم غرایب او بود
همه‌هی ختم رسل در لیلت اسرا علیست

(Acayip ve garip sırların mazharıdır o. / Peygamber'e İsra gecesi eşlik eden Ali'dir.)

هر لغات مختلف گویند اهل بر لغات
معنی تحقیق او داننده و گویا علیست

(Lügat ehline türlü kelimeler öğretendir. / Onun gerçek anlamını bilen ve söyleyen Ali'dir.)

بی ولای ذات او ایمان نمیابد کمال
کامل ایمان باشد هر کرا مولا علیست

(Onun zâtının velayeti olmadan iman kemale ermez. / Kimin mevlası Ali ise, onun imanı kâmindir.)

Sonuç

Bu makalede *Zevkî Dîvânı*'nda yer alan Hz. Ali konulu bazı Türkçe ve Farsça gazeller incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda şunlar tespit edilmiştir:

Azerbaycan sahasına mensup bir şair olan Zevkî, Hz. Ali'nin ismini ve lakaplarını kullanarak ona methiye türünde birçok gazel yazmıştır. Zevkî'nin söz konusu gazellerinden hareketle itikadî açıdan Şîî mezhebinin İmamiye koluna ait inançları serdettiği görülmüştür.

Zevkî, gazellerinde Hz. Ali'ye duyduğu sevgi ve bağlılığı adeta kutsal bir noktaya hatta bunun ötesinde mezhepsel bir taassup seviyesine taşımıştır. Zevkî'nin Hz. Ali'yi Hz. Peygamber ile denk tutması, onu "Allah'ın mazharı" ve "cevher-i evvel" olarak görmesi, *Kur'ân-ı Kerîm*'deki bazı ayetlerin onun için indiğini iddia etmesi ve kalbinde Hz. Ali sevgisi olmayan kişileri tekfir ile suçlaması Zevkî'nin söz konusu mezhepsel taassuba sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hz. Ali dışındaki halifeler için kullandığı "cehennem ehlinin rehberleri" gibi ifadelerden hareketle Zevkî'nin müfrit bir Şîî anlayışa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Zevkî'nin edebî kişiliğini daha ziyade Şîilik ve ona ait umdelerin terennümü şekillendirmiştir. Zevkî'yi, Hz. Ali ile ilgili gazellerinden hareketle, Safevîler döneminde temeli atılan ve edebî eserlerde mezhepsel yaklaşımların ortaya konulmasına dayanan geleneğin bir halkası olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Akpınar, Yavuz. *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.

Gölpınarlı, Abdülbakıy. *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*. İstanbul: Der Yayınları, 2007.

Hayyampur, Abdürresul. *Ferheng-i Sühanverân*. Tebriz: Şirket-i Sihâmî, 1340.

Köprülü, Fuad. "Azerî". *İslam Ansiklopedisi*. 2/129-139. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

Kur'ân Yolu. Erişim 15 Ağustos 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>

Lutf Ali Beg. *Âteş-gede*. Gilân: Çâphâne-i Gilân, 1340.

Macit, Muhsin. *Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah ve Türkçe Şiirleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2007.

Muhtaroglu, Vilayet. *Azerbaycan Edebiyatına Genel Bakış*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1993. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10829,azerbaycanturkedebiyatınagenelbakışpdf.pdf?0>

Nalbat, Muhammet. *Zevkî Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Eskişehir: ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Nalbat, Muhammet. "Azerbaycan Sahası Şairlerinden Zevkî ve Divanı". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/15 (Mart 2017), 431-460. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12037>

Nasrâbâdî, Tahir. *Tezkire-i Nasrâbâdî*. Tahran: Çâphâne-i Haydarî, 1361.

Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Rıza Kuli Han Hidâyet. *Tezkire-i Riyâzü'l-Ârifin*. Tahran: 1305.

Safevî, Sam Mirza. *Tezkire-i Tuhfe-i Sâmî*. Tahran: Matbaa-i Armagan, 1314.

Sadık Bey Afşar. *Mecmau'l-Havas*. Bakü: Muhammed Fuzûlî El Yazmalar Enstitüsü, 2008.

Sami, Şemseddin. *Kâmûsu'l-a'lâm*. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.

Şentürk, Atilla - **Kartal**, Ahmet. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

Tahrânî, Aga Büzürg. *Ez-zarîa ilâ tesânîfi's-Şiâ*. Tahran: Çâp-ı İslamiyye, 1969.

Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*. İstanbul:
Enderun Kitabevi, 1992.

Zevkî, *Dîvân*. Paris: Paris Milli Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü,
733, 1-167. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52503456n>

